

С. В. СМІРНОВ

Пізньопалеолітична стоянка Берегове І на Закарпатті

На сучасному етапі на археологічній карті українського Закарпаття налічується кілька десятків палеолітичних місцезнаходжень. Переважно це пункти, що дали одиничні знахідки або незначну кількість виробів з каменю. Тому зрозуміле велике наукове значення закарпатських палеолітичних пам'яток, досліджених шляхом розкопок. Пізньопалеолітична стоянка на Малій горі в околицях м. Берегове є першою пам'яткою, де роботи були проведені в широкому масштабі.

Мала гора являє собою південний мисоподібний виступ Берегівського дрібногір'я — невеликого гірського масиву, розташованого на Тиській низині. Поверхня Малої гори рівна, вона плавно переходить в пологі східний, південний і західний схили, а північна частина невеликою сідловиною зв'язується з Берегівським дрібногір'ям. З півдня Мала гора омивається неглибокою р. Веркою.

Перші археологічні знахідки тут виявлені випадково під час добування каменю в кар'єрі. Зібрані матеріали, що склали колекцію з кількох десятків виробів, були передані в Мукачівський музей, очолюваний його фундатором Т. Легоцьким. Про це стало відомо чеським археологам Скутілу і Янському, які у 1935 р. обстежили місце знахідок і зробили висновки щодо наявних культурних залишків. Ці дані вперше опубліковано Скутілом¹. Дослідникам вдалось простежити культурний шар у відкладах суглинків, які перекривають скельні породи. Виявлені на Малій горі вироби з каменю були ними визначені як оріньякські.

1969 р. Закарпатська палеолітична експедиція розпочала на цій пам'ятці стаціонарні роботи. У північній стінці кар'єру, де під час огляду трапились вироби, аналогічні зібраним до війни, було закладено невеликий розкоп площею 12 м². В результаті розкопок і обстеження відслонень встановлено, що геологічна ситуація у межах Малої гори характеризується наявністю двох горизонтів похованих ґрунтів, які розчленовують 6-метрову товщу четвертинних відкладів. Знахідки позначали чіткий культурний шар на глибині в середньому 240—245 см, пов'язаний з верхнім горизонтом похованого ґрунту. На вказаній площі зібрано більше 100 оброблених кременів, в тому числі два нуклеуси, ретушовану по краях широку пластину, кутовий різець і три скребки (рис. 1). Ці результати визначили перспективи дальшого вивчення пам'ятки.

Основні розкопки на Малій горі планувалось провести в польовому сезоні 1971 р., але за кілька тижнів до початку досліджень значна частина пам'ятки внаслідок великих земляних робіт була зруйнована, і суглинки, що містили культурні залишки, вивезені як будівельний матеріал. Нові стіни кар'єру проходили на відстані 20—25 м від того місця, де у 1969 р. розпочались розкопки.

---

¹ J. Skutil. Paleolithikum Slovenska a Podkarpatskej Rusi.— Spisy historického odboru matice alovenskej v Turčianskom sv. Martine, sv. 4, 1938.

Все це викликало необхідність нових розвідок з метою пошуку культурних залишків на площі, що збереглась, і визначення умов їх залягання. Ділянками, найбільш придатними для широких зачисток, виявились стінки виступу в східній частині кар'єру. Він мав майже трикутні обриси з вершиною, висунутою у бік останнього. Дві зачистки були поставлені вздовж довгої південно-східної стінки виступу і одна — вздовж короткої західної. Крім того, для визначення геолого-стратиграфічної

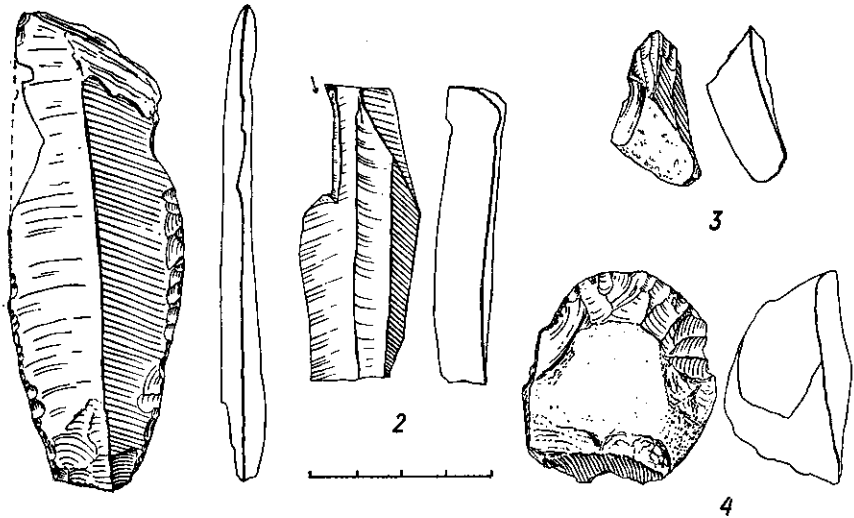

Рис. 1. Знаряддя праці зі стоянки Берегове I (розкопки 1969 р.).

ситуації було зроблено чотири вузькі і глибокі шурфоподібні зачистки на північній стінці кар'єру.

Цим шляхом одержано дані про залягання археологічного матеріалу, зокрема, з'ясовано, що нижня прискельна частина розрізу складніша, ніж здавалося раніше. Що ж до верхньої, то підтверджено наявність на глибині 225—305 см темного гумусового прошарку потужністю 80 см. Знахідки кременів, дрібних гальок, безформних каменів і шматочків вохри на всіх ділянках пов'язувались з верхньою частиною похованого ґрунту і нижньою частиною суглинків, що його перекривають (рис. 2). Потужність культурного шару, який добре простежується у розрізі, становила 20—50 см. Як показала зачистка, стоянка на Малій горі виникла тоді, коли формування похованого ґрунту було вже практично закінчене. Ці спостереження знайшли переконливе підтвердження під час розкопок на трикутному виступі у східній стінці кар'єру. Стоянка досліджена на площі 240 м².

Культурний шар пам'ятки представлений виробами з каменю, численними цілими і фрагментованими гальками, а також великою кількістю шматків вохри і безформними, різної величини кутастими каменями з нерівною пористою поверхнею. В дуже незначній кількості траплялись дрібні шматочки перепалених кісток. Фауністичні залишки відсутні. Культурний шар залягав рівно, знижуючись в південному напрямку, відповідно до сучасної поверхні. Загальний перепад рівня його залягання в розкопі по лінії північ — південь становив 130 см.

Знахідки розподілялись нерівномірно (рис. 3), зосереджуючись у трьох різних за площею скупченнях. Найбільше культурних залишків зафіксовано в північно-західній частині розкопу. В межах цього скупчення, овальної форми, довжиною 12 і шириною 6 м, виявлена велика кількість розщепленого кременю, безформних вохристих каменів, а також гальок, серед яких є досить великі й плоскі. Характерно, що поруч знай-

дена основна частина відщепів і пластин. Мабуть, в даному разі можна говорити про місце обробки каменю, де великі плоскі гальки використовувались як кувалда. На схід від північного скупчення, в центрі розкопу було друге — розмірами 6×6 м, округлої форми і досить чіткими межами поширення знахідок. На відміну від першого, в ньому виявлено незначну кількість вохристих каменів, хоч насиченість обробленим кременем тут була значною. Саме на площі другого скупчення знайдені цілі і фрагментовані гальки, що використовувались як відбійники (квадрати 18—в, 20—г, 20—д, 21—в). Третє скупчення культурних залишків (4×2 м) простежене в південно-східній частині розкопу, де зафіксовано незначну кількість виробів з каменю і кілька невеликих гальок.

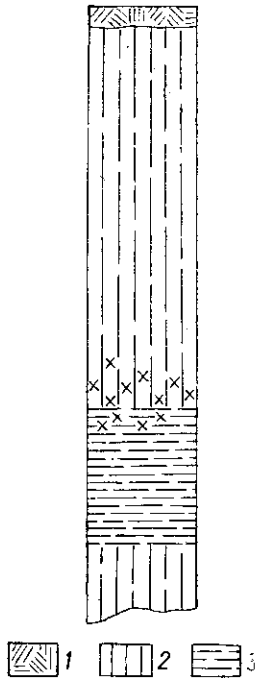

Рис. 2. Розріз пізньопалеолітичної стоянки Берегове I:

1 — сучасний ґрунт, 2 — суглинок, 3 — похований ґрунт. Хрестиками позначено рівень залягання знахідок.

Найбільші знахідки шару, такі, як гальки і плитки алуніту, чітко позначили давню денну поверхню, що поступово знижувалась в південному напрямку. Вона в основному розмежовувала похований ґрунт і суглинок, що його перекриває. Слід підкреслити, що в свіжозачищеному розрізі визначити таку межу за особливостями забарвлення неможливо. На відміну від суглинку, що характеризується значною щільністю, похований ґрунт в'язкий і легко піддається прокопуванню. Аналогічні спостереження дало виконання зачисток у північній стінці кар'єру. Відмінності кольору виявляються вже після висихання зачищеної поверхні. Особливо добре контраст між суглинком і темним прошарком похованого ґрунту помітний на старих, вивітрених стінах кар'єру.

На розкопаній площі стоянки зафіксовано більше 1 тис. археологічних предметів. Як сировина для виготовлення знарядь використовувалися якісний темно-сірий та чорний кремень, щільний дрібнозернистий пісковик галькового походження. Є окремі знахідки з алуніту місцевого походження і обсидіану.

Серед заготовок різко переважають відщепи — близько 700. На цю кількість припадає більше 100 цілих і фрагментованих пластин. Мікропластинок, разом з обробленими, 12.

Нуклеуси з Берегового I дуже нестійкі за формою, розміром і характером оформлення робочих поверхонь. У цій групі виробів можна виділити шість одноплощадкових. Це два великих однобічних, невеликий призматичної форми і великий на ребрі уламки. Заслужовують на увагу два менших нуклеуси для зняття мікропластинок — один однобічний, другий призматичний.

Двоплощадкових нуклеусів вісім. Вони характеризуються нечітким, переважно протилежним розташуванням ударних площадок і нерівними горбатими робочими поверхнями. Є також шість багатоплощадкових зразків.

Характеризуючи нуклеуси, слід підкреслити, що на більшості з них край ударних площадок сильно забиті внаслідок багаторазового сколювання в тому чи іншому напрямку. Деякі екземпляри під час використання були дуже пошкоджені або розбиті навпіл.

До нуклеусів близькі нуклеоподібні уламки. Між цими групами виробів провести чітку грань дуже важко.

Скребків 11 екземплярів. Вони відрізняються один від одного як за характером використаних заготовок, так і за оформленням робочих діля-

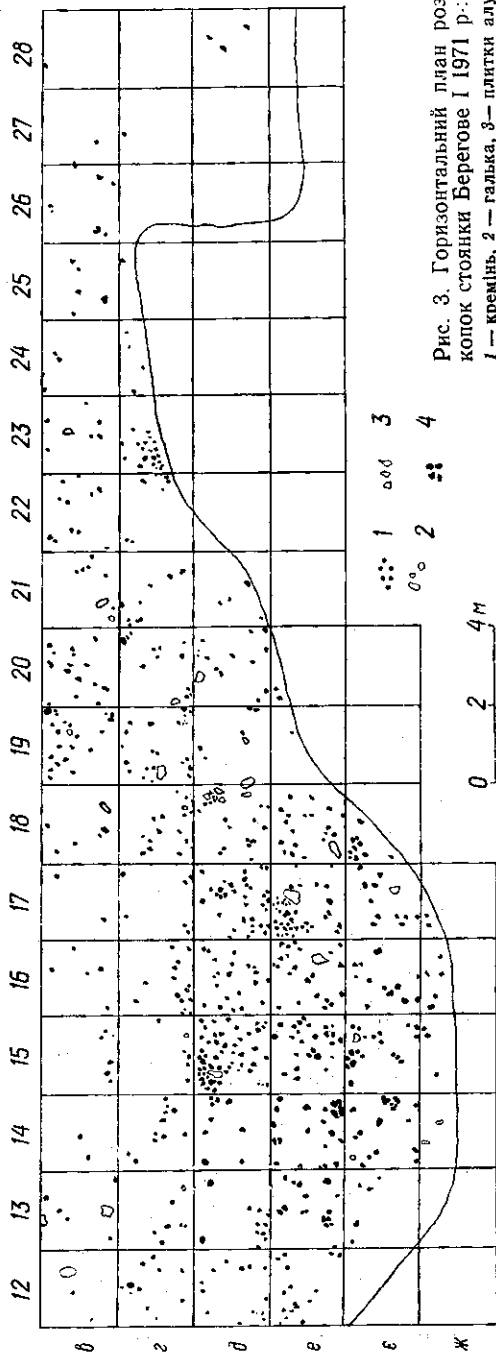
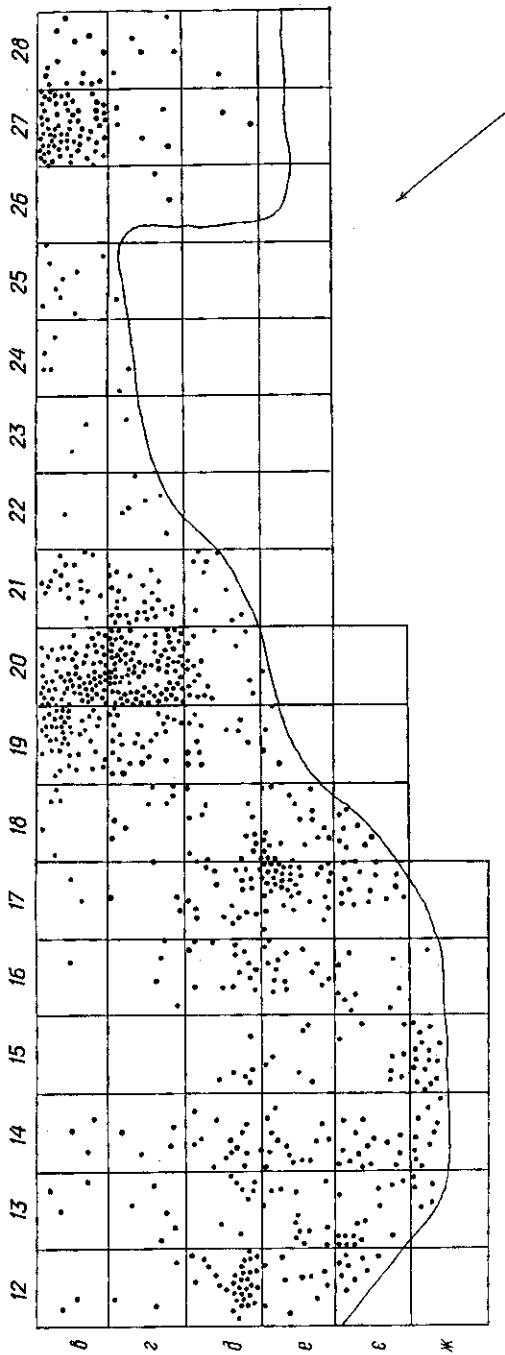

Рис. 3. Горизонтальний план розкопок стоянки Берегове I 1971 р.:
 1 — кремній, 2 — галька, 3 — плитки алуїту, 4 — камені.

нок. Серед скребків на пластинках є один на довгій ножевидній пластині з паралельно огранованою верхньою поверхнею (рис. 4, 5). Ретушню оброблена не лише робоча ділянка, а й правий бічний край. За формою до нього наближається скребок, виготовлений на довгій ножевидній пластині з нерівними ламаними краями. Ретуш, що оформляє робочий край, нанесена на верхній вузький кінець заготовки (рис. 4, 9). Є також екземпляр, де ретушовано не лише верхній робочий кінець, а й довгі бічні краї, що сходяться донизу (рис. 4, 7).

П'ять скребків виготовлено на вкорочених пластинах. Два з них мають ретуш на верхньому робочому кінці (рис. 4, 2, 8). На третьому вона з робочої ділянки плавно переходить на правий край (рис. 4, 5). Четвертий скребок має робочий край у формі віяла, по боках він оброблений дуже дрібною ретушню в один ряд (рис. 4, 3). Бічні краї також оброблені на п'ятому виробі, виготовленому на короткій широкій пластині (рис. 4, 6). Він майже правильною овальною форми.

До цієї групи знарядь належать також невеликий масивний округлий скребок (рис. 4, 11) і тонкий асиметричний з носиком (рис. 4, 1). Сюди також включено і знаряддя з ретушню по периметру, виконане на зразок вістря (рис. 4, 20). Верхній звужений кінець злегка заокруглений і оброблений звичайною скребковою ретушню.

Різців у колекції вісім (рис. 4, 15, 18, 19, 21—24). Порівняно зі скребками вони менш довершені. Є боковий різець зі зрізаним навскіс ретушованим верхнім кінцем і різцевими сколами, нанесеними на нижню поверхню (рис. 4, 18). Серед кутових різців наявні один багатофасетковий з різцевими сколами на куті широкої пластини (рис. 4, 23) і два на куті зламаних пластин з ретушованим протилежним бічним краєм (рис. 4, 21, 22). Серединних різців два — один на довгій ножевидній пластинці (рис. 4, 15), другий — на невеликому уламку (рис. 4, 19). До атипових різців належать виріб з виразною ретушню бічного краю і негативом невіддалого різцевого сколу на нижній поверхні (рис. 4, 24) та вузька ножевидна пластина з дрібними щербинами на верхньому кінці і негативом довгого вузького різцевого сколу.

На особливу увагу заслуговують знаряддя у фрагментах. Це п'ять уламків звужених донизу виробів. Три з них виготовлені на довгих, вузьких і два — на широких пластинах (рис. 4, 12—14, 16, 17). Для них характерна симетрична форма і чітка обробка обох бокових країв ретушню. Не виключено, що ці вироби являють собою фрагменти видовжених, ретушованих по обох краях наконечників.

Різноманітні в колекції ножі — п'ять екземплярів. Один виготовлено з тонкого первинного відщепу, одержаного при розколюванні гальки. Опукле, злегка хвилясте лезо оформлене загострюючою ретушню. Протилежний край потоншений великими сколами, нанесеними на відбивну поверхню, а також дрібними на спинці (рис. 5, 12). Другий виріб виготовлено на невеликому відщепі. Робочий край загострений ретушню, нанесеною з боку на спинку (рис. 5, 13). Третій ніж виконано на уламку, а четвертий являє собою широку і тонку пластину. Дрібнофасеткова крайова ретуш загострює тонкий бічний край (рис. 5, 11). До цієї групи належить також верхній уламок знаряддя з дугоподібним робочим краєм, що охоплює бічні краї і верхній опуклий широкий кінець. Знаряддя оформлене загострюючою ретушню (рис. 5, 14).

Ретушовані пластинки нечисленні — чотири екземпляри. Є пластинки з ретушню одного (рис. 5, 1, 2, 4) і двох (рис. 5, 8) країв. До цієї групи наближаються мікропластинки (рис. 5, 5—7). Одна з них оброблена крутою, майже прямовисною ретушню (рис. 5, 5), а друга оформлена на зразок асиметричного вістря. Вона має ретуш на бічному краю і зрізаному навскіс кінці (рис. 5, 6). Третє знаряддя серед мікропластинок оброблене на нижній поверхні дрібною крайовою ретушню загострюючого характеру (рис. 5, 7).

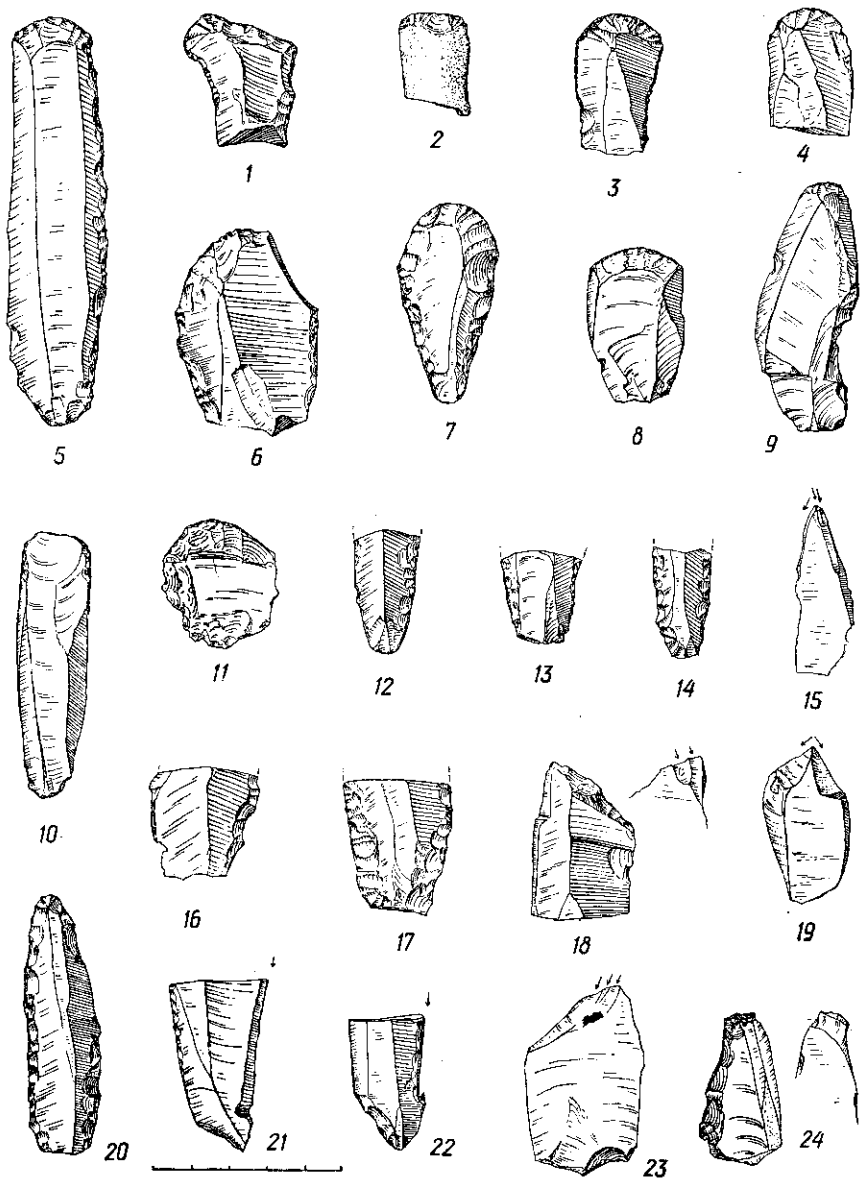

Рис. 4. Знання праці зі стоянки Берегове I (розкопки 1971 р.) (1—24).

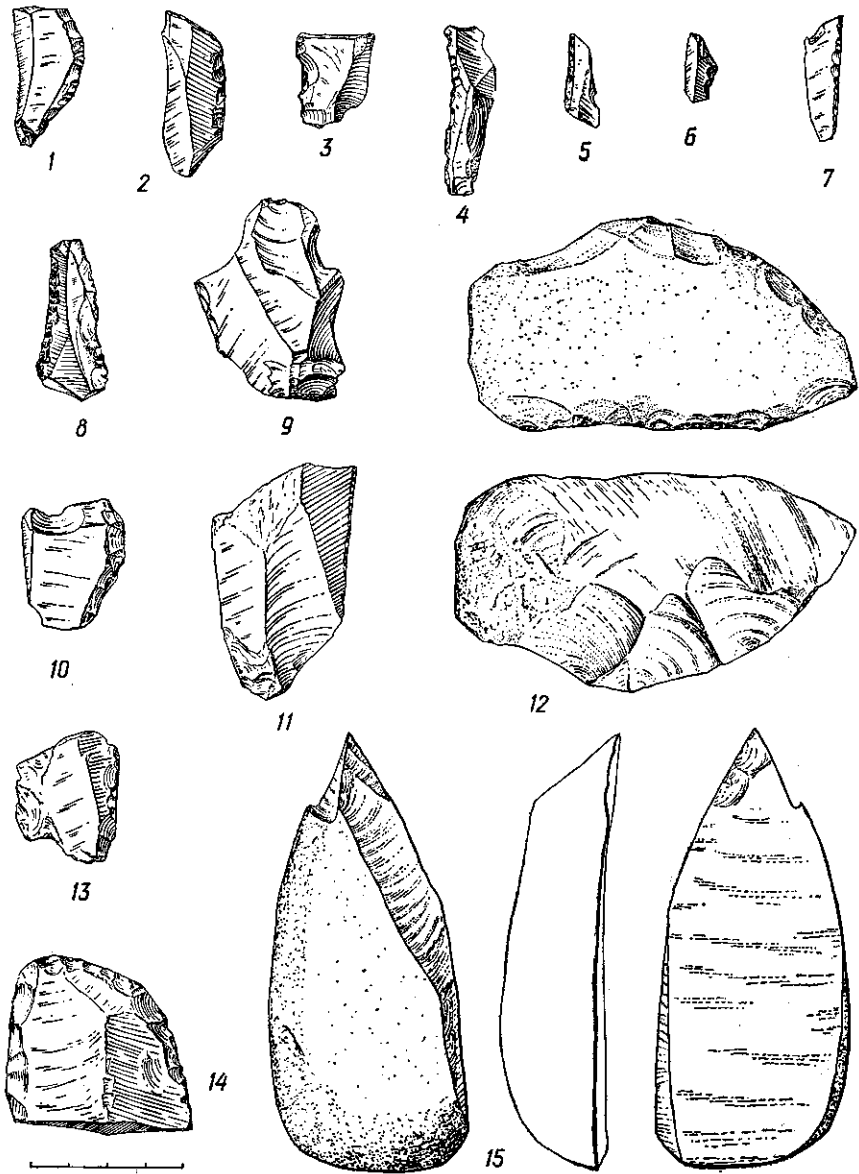

Рис. 5. Знряддя праці зі стоянки Берегове I (розкопки 1971 р.) (1—15).

В інвентарі є два знаряддя з виїмками (рис. 5, 3, 9).

Ретушованих відщепів мало — чотири зразки. Деякі з них оброблені досить ретельно, що свідчить про використання їх для різання (рис. 5, 10). Вони близькі до ножів.

Єдиними в колекції є видовжена ножевидна пластина з легкою ретушю на верхньому тонкому кінці (рис. 4, 10) і велика проколка з уламка гальки (рис. 5, 15). Трикутний верхній кінець дооформлений сколами зверху і підправлений кількома дрібними знизу. Грубе, схоже на рубальне знаряддя, виготовлене на масивному уламку. Його довгий опуклий край оброблений сколами і ретушю (рис. 6, 1).

На стоянці використовувались як відбійники різної форми цілі або фрагментовані гальки (рис. 6, 2, 3).

Описаними виробами вичерпується перелік виробничого інвентаря Берегове I. За своїми техніко-типологічними особливостями вона тяжіє до пізньопалеолітичних комплексів Центральної Європи. Для визначення місця пам'ятки важливі пізньопалеолітичні матеріали Східної Словаччини². Для раннього етапу оріньяка, що датується W1/2, характерні різної форми пластини і відщепи з забуленим краєм, скребла мустьєрського типу, невиразні скребки на відщепах. В середній фазі, яка відповідає першій половині стадіалу W2, набір знарядь різко збільшується. Поруч зі скребками на відщепах значного поширення набувають різні скребки на пластинах, з'являються великі круглі скребки, а також подвійні. Ретушовані пластини переростають в знаряддя типу вістрів. Є пластини і відщепи з щербинами і ретушю, а також скребла завершеної форми. Серед різців основне місце займають кутові. Трапляються перші мікропластинки. Пізня фаза оріньяка, що датується другою половиною W2, набуває виразного пластинчастого характеру. Збільшується асортимент різців, і в першу чергу бічних, що є рідкими в середній фазі. Мікропластинки є звичайним типом знарядь в інвентарі.

Якщо спробувати визначити рівень техніки обробки каменю, спираючись при цьому на східнославацькі еталони, можна дійти висновку, що ця пам'ятка не менш розвинена, ніж пізня фаза оріньяка Східної Словаччини. Свідченням досить удосконаленої техніки є спосіб одержання і використання пластин, серед яких помітне місце належить мікропластинам, а також наведені вище типологічні особливості пам'ятки. Важливо підкреслити, що деякі категорії виробничого інвентаря Берегове I мають більш розвинений вигляд, ніж на пам'ятках пізньої фази. Так, серед скребоків тут немає типових форм на відщепах, які зберігають своє значення у всіх фазах східнославацького оріньяка.

Отже, слід припустити, що похований ґрунт, з яким пов'язана нижня частина культурного шару, не може бути давнішим, ніж паудорфський.

Для розв'язання питання про культурну належність стоянки Берегове I важливого значення набувають матеріали Берегове II³. Порівняльний аналіз усіх груп знахідок приводить до висновку, що ці пам'ятки деякою мірою близькі між собою, хоч і відбивають різний рівень обробки каменю. Найбільш помітні зрушення в типології знарядь. Це добре видно на скребках з Берегове I, основна частина яких виготовлена на якісних пластинах з паралельним ограненням спинки. Робочі ділянки їх більш ретельно оформлені ретушю без заломів, вони мають правильні дугоподібні обриси.

² L. Vanesz. Prehľad paleolitu vichodneho Slovenska.— SA, IX, 1964, стор. 33—48; Zur Chronologie des Aurignacien in der Ftschecoslowakei.— AR, XVII, 3, 1965, стор. 393—419; Barca bei Kosice — palaolithische Fundstelle.— Archaeologica slovaca fortes, t. VIII. Bratislava, 1968, стор. 196—197.

³ С. В. Смирнов. Крем'яний комплекс оріньяцького місцезнаходження Берегове II в Закарпатті.— Археологія, 8. К., 1973, стор. 59—67.

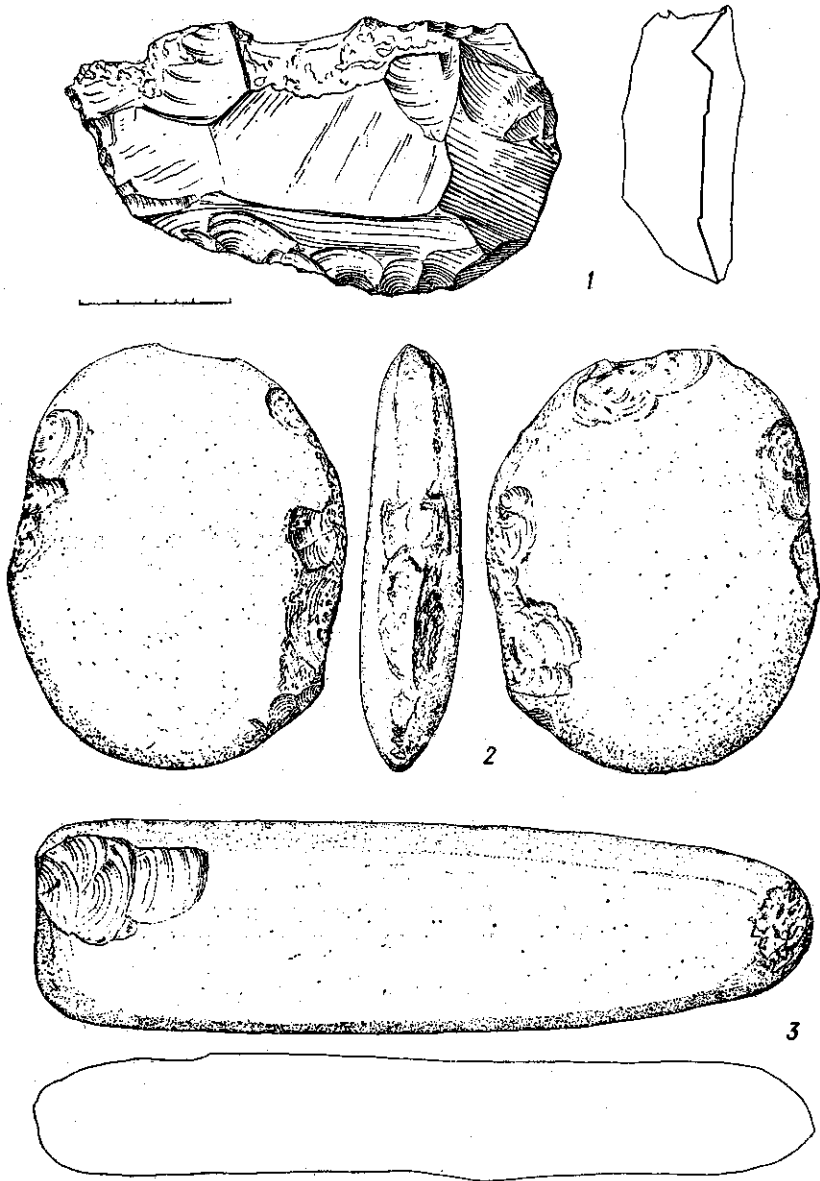

Рис. 6. Рубальне знаряддя і відбійники зі стоянки Берегове I (розкопки 1971 р.).

Скребки другого Берегівського місцезнаходження менш довершені: тут використовувались заготовки гіршої якості, що і викликало відносно нестійкість їх форм. На відміну від першої стоянки, частина таких виробів з Берегового II має високі, більш масивні робочі краї, оброблені ретушшю з заломами. Крім того, змінюються кількісні співвідношення між виробами на відщепях і пластинах. Якщо у Береговому II обидві форми представлені однаковою кількістю знахідок, то на стоянці Берегове I перша з них практично зникає.

Зростання прогресивних рис особливо добре простежується при порівнянні скребел Берегового II зі скреблоподібними ножами першої пам'ятки. Зразки, що походять з другого Берегівського місцезнаходження, мало чим відрізняються від мустьєрських скребел як за формою, так і за обробкою. На стоянці Берегове I поліпшується не лише якість заготовок для скребел-ножів, а й вдосконалюються прийоми їх оформлення, для чого застосовувалась в основному ретуш загострюючого характеру. Притаманна скреблам Берегового II ретуш з заломами тут відсутня. Мабуть, появою досконалих ріжучих знарядь можна пояснити майже повне зникнення в Береговому I наявних у Берегове II ретушованих відщепів, що використовувались, очевидно, для різання.

Таким чином, не виключено, що обидва берегівські місцезнаходження відповідають двом різним етапам розвитку одного і того самого культурного явища. Відкриття інших пам'яток, особливо проміжного характеру, дасть нові факти для розв'язання порушеного питання.

С. В. СМІРНОВ

Позднепалеолитическая стоянка Берегово I на Закарпатье

Резюме

Стоянка Берегово I находится на Малой горе—южной оконечности Береговского мелкогогорья. Культурный слой памятника, исследовавшегося в 1969 и 1971 гг., связывается с нижней частью суглинка и верхней частью погребенной почвы. Среди находок — изделия из камня, многочисленные бесформенные камни, охра. В инвентаре стоянки, раскопанной на площади 240 м², преобладают скребки, изготовленные в основном на ножевидных пластинах. Имеются также резцы, в частности угловые, ретушированные пластинки и микропластинки, фрагменты изделий, которые предположительно можно связывать с орудиями типа наконечников.

При сопоставлении инвентаря стоянки Берегово I с материалами восточнославянских ориньякских памятников, являющихся для территории Закарпатья своеобразным эталоном, бросается в глаза, что данный инвентарь не менее развит, чем комплексы позднего ориньяка. Кроме того, здесь отсутствуют некоторые относительно архаичные формы орудий, характерные для восточнославянских памятников. Исходя из достаточно высокого уровня обработки камня, можно заключить, что погребенная почва, с которой связывается нижняя часть культурного слоя, не может относиться к более древнему времени, чем паудорф.

А. П. САВЧУК

Нові мезолітичні стоянки в Київському Подніпров'ї

В післявоєнний час на дюнах Середнього Дніпра на ділянці від гирла Прип'яті до гирла Росі (відстань по долині Дніпра — близько 200 км) автор зібрав велику колекцію крем'яних знарядь. Знахідки походять з 15 пунктів, здебільшого розташованих на південь від Києва. Тут ідеться